

Szovák Márton

A történetírás határán

Marin Sanudo naplójának forrásai és magyar vonatkozásai
Tézisfüzet

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

Doktori kutatásaim céljaként Marin Sanudo (1466–1536) naplójellegű kortörténeti munkájának (*Diarii*) átfogó bemutatását tűztem ki. A velencei nemes Sanudo 1496-tól 1533-ig rögzítette a városban történeteket és az oda hivatalos és egyéb úton érkező értesítéseket 59 kéziratos kötetet megtöltő naplójában. A naplóba foglalt diplomáciai anyagok bizalmosságára tekintettel a Tízek tanácsa, Velence állambiztonsági szerve elzáratta a kéziratot Sanudo halála után, ezzel a szöveg bő kétszáz évre feledésbe merült. A XVIII. század végén került ismét elő a *Diarii*, ekkor megélné a nemzetközi érdeklődés Sanudo munkássága iránt. Számos ország kutatója állított össze nemzeti jellegű forrásgyűjteményt a naplóból, Sanudo kisebb műveit pedig elkezdtek sajtó alá rendezni. 1879-ben pedig a *Diarii* kiadásának munkálatai is megkezdődtek. Később már egyes történelmi események, jelenségek, például a protestáns reformáció köré szerveződtek a forrásgyűjtemények, továbbá Sanudo munkásságát az irodalom- és nyelvtudomány szempontjaiból is vizsgálni kezdték.

A nemzetközi Sanudo kutatással egyidejűleg a magyar késő-középkor kutatói a XIX. század közepe óta intenzíven foglalkoznak a naplóval, amikor a hadiszákmányként Bécsbe szállított autográfokat Gévy Antal, majd Wenzel Gusztáv kezdték vizsgálni és kivonatolni. Érdeklődésük kiváltó oka a korszak magyarországi forráshiányossága, amelyet a Sanudo-napló számos ponton mérsékel. Az utóbbi másfél évszázadban a hazai kutatások elsősorban Wenzel válogató forráskiadványára alapulnak, így egyrészt a szöveghelyek kontextusukból kiragadva félreérthetők, másrészt az új kutatási irányok szempontjából figyelemre méltó szöveghelyek elkerülhetik a kutatók figyelmét. Később Jászay Magda italianista, az olasz-magyar kapcsolatok kutatója és Barta Gábor történész, a Szapolyai-kor megkerülhetetlen szakértője aknázták ki a *Diariit* immáron a teljes szövegkiadás alapján.

A *Diarii* vizsgálata irodalomtörténeti szempontból egy különleges és eddig csak érintőlegesen vizsgált historiográfiai műfaj, a kortörténeti munkaként megalkotott napló megismerésére ad alkalmat, továbbá a reneszánsz Velence történetírási programjának alaposabb feltárására is.

A kutatások történettudományi hozadékaként a Sanudo-napló használatának lehetséges kihívásait mutatom be, felhívom a figyelmet a gyakran homogénnek tekintett szövegrészek műfaji sokszínűségére, eltérő textológiai helyzetére és az ezekből fakadó különböző forrásértékére.

II. Az elvégzett vizsgálatok

A kutatás kezdetén igyekeztem a Sanudo-életműre és a *Diariira* vonatkozó lehető legszélesebb körű nemzetközi szakirodalmat feltárni, ebben az utóbbi időben napvilágot

látott, különböző megközelítésű (nyelvészeti és műfaj történeti) Sanudo-disszertációk komoly segítséget jelentettek.

Részletesen összeállítottam Sanudo életrajzát és pályaképét, ez utóbbihoz kapcsolódva összegyűjtöttem munkásságának elérhető szövegeit, kiadásait a későbbi, *Diariira* koncentráció kutatómunka támogatására. Különösen nagy segítséget jelentett Sanudo *Cronachetta* címen ismert, Velence városát, részleges történetét és tisztviselőit ismertető munkája, amely a *Diariiban* is megjelenő tanácsok, hivatalok és magisztrátusok feladatának értelmezését, a városi helyszínek korabeli bejárását tették lehetővé.

A *Cronachetta* mellett a dózsék életére felfűzött Velence-történet, a ferrarai háborúhoz fűzött kommentárok (1482–1484) és VIII. Károly francia király itáliai hadjáratának elbeszélése segítettek felvázolni azt a történetírói programot, amely a *Diariiban* összegyűjtött anyag krónikává, vagy inkább historiává átdolgozásában csúcsosodott volna ki. Sanudo ezzel akarta elérni a velencei hivatalos történetíró státuszát, ám képességei és társadalmi lehetőségei ebben megakadályozták.

A kifejezetten a *Diariira* koncentráció vizsgálatokat a Wenzel Gusztáv forráskiadása által nem érintett 1526–1533-as időszak szövegcorpusán végeztem. Ugyan a mohácsi csatát megelőző időszokról, illetve szeptember hónapból Wenzel még számos forrást kigyűjtött, a közeledő évfordulóhoz kapcsolódóan ezek felülvizsgálata is időszerűnek bizonyult. A naplók átolvasásával és a hungarika-szöveghelyek kigyűjtésével átfogó képet kaptam a *Diariiba* foglalt szövegek sokszínűségéről.

A különböző forrástani csoportok (személyes benyomásokon alapuló naplóbejegyzések, hivatalos levelezés, magánlevelek stb.) elkülönített vizsgálatával Sanudo gyűjtőmunkája során alkalmazott forráskezelési sajátosságait tárhattam fel, munkamódszerét ismerhettem meg. A különböző textológiai állapotú – kivonatolt, fordított vagy (részlegesen) másolt – vendégszövegek esetén lehetőségeim szerint igyekeztem más változatot, esetenként az eredetit felkutatni, hogy azokkal összevetve vizsgálhassam Sanudo szövegalkotási eljárásait. Ezek esetében a filológiai kritika eszközeivel végeztem a kutatást. Ugyancsak filológiai módszerrel vettem össze a kifejezetten történeti célú vizsgálatok során a *Diarii* szövegét önállóan feltárt levéltári forrásokkal, több esetben azonosítva így a napló részleteivel párhuzamba állítható szövegvariánsokat.

III. Eredmények

Marin Sanudo ugyan tehetségére és művészi alkotóképességére nézve nem vette fel a versenyt a humanista géniuszokkal, csökönyös szorgalmával mégis szó szerint beírta magát a Velencei Köztársaság kultúrtörténetébe. Monumentális kiterjedésű naplója és kisebb történeti művei a hatalma csúcán álló *Serenissima* emlékművei. A köztársaság

európai – a korszakban gyakorlatilag világszintű – híráramlásban elfoglalt helyzetére tekintettel annak története nem lenne teljes a rajta keresztül folyó hírek és értesülések nélkül, amelyek ugyancsak fennmaradtak a *Diarii* lapjain.

Velencében gazdag, ugyanakkor célvezérelt, propagandisztikus történetírói hagyomány bontakozott ki a XVI. század elején, amely Sanudót ugyan alkotásra motiválta, de annak kitűzött céljával nem tudott azonosulni. Bár velencei nemesként maga is a Köztársaság üdvét kívánta, de azt nem a kritikátlan dicsőítéssel akarta támogatni, hanem a szellemi és művészi értékek összegyűjtésével és közvetítésével, valamint a következő generációk tanításával, hogy elkerüljék a politikai élet visszasságait. Az előbbi sajátos listázó, gyűjtögető eljárásával igyekezett elérni, az utóbbit pedig a népnyelven alkotással és a közvetlen, kancelláriai fogalmazásmódhoz közeli stílus alkalmazásával. A velencei felsőbb igényeket figyelmen kívül hagyva életében nem is ért el nyilvános sikert Sanudo, ugyanakkor a politikai vezetés is felismerte a munkásságában rejlő értékeket, amelynek fontos szerepe van abban, hogy a *Diarii* csorbítatlanul maradt fenn. A XVI. század végére pedig el is érkezett az a kulturális átalakulás, amely felkeltette az érdeklődést a Sanudo-féle városleíró írásokra, kvázi útikönyvekre. Ennek a műfajnak egyik kiemelkedő képviselője, Francesco Sansovino haszonnal is forgatta az elérhető Sanudo-műveket, elsősorban a *Cronachettát*.

Sanudo epigráfiai érdeklődésére és szöveggyűjteményeire, egyedülálló könyvtárára, valamint a lakását díszítő művészeti és tudományos különlegességekre együttesen tekintve a korábban száraz adathalmazként értékelt történetírói munkásságát, elsősorban a *Diariit* is más szemmel értékelhetjük. A vendégszövegekkel gazdagon megtűzdelt napló forrásait áttekintve nyilvánvaló, hogy Sanudo a különleges írásos, sőt alkalomadtán vizuális dokumentumok megőrzésére és kronologikus rendezésére is használta naplóját. Ennek fényében a *Diariit* nem adathalmaznak, hanem szövegek csodakamrájának tekinthetjük, amelybe Marin Sanudo kora érdekességeinek széles skáláját gyűjtötte össze a megmagyarázhatatlan légköri jelenségekről és torzszülöttekről tudósító nyomtatványoktól kezdve a politikai verseken át Szulejmán szultán leveleinek különleges intitulációjával, bevezető önmegnevezésével bezárólag.

A gyűjtés és az idő múlása által biztosított rend sem pótolhatja azonban az egységes narratívát, amelyet a történetíróktól elvár a közönségük. Éppen ezért Sanudo munkásságának, elsősorban a *Diariinak* az értékelésekor a leggyakrabban az eseményeket összefüggéseiben el nem beszélő módszerét illetik kritikával, hiszen Benedetto Croce szerint „ahol nincs elbeszélés [...], ott nincs történelem sem”, vagyis a morális jelentéssel bíró történetírás – amelyre a reneszánsz társadalomban valóban igény mutatkozott – az események cselekményesítésén, narrativizálásán keresztül valósulhat meg. Az újabb kutatások fényében azonban nem kényszerülünk ilyen elvágólagosan kizárni a *Diariit* a történetírásból. A történeti események narrativizálási

lehetőségeinek és technikáinak vizsgálata során Hayden White a történeti reprezentáció több szintjét határozza meg, a történetírást szűkebb értelemben, a legmagasabb szint megnevezéseként használja, amelynél alacsonyabb rendű a krónika, és mindkettőnél az évkönyv. White a szűk értelemben vett történetírás négy kritériumát határozza meg: a teljes narratív sort, a bizonyítékok tárgyilagos kezelését, az események eredeti sorrendjének tiszteletben tartását és az események belső struktúrájának feltárását. Már ebből érezhető, hogy Sanudo a történeti reprezentáció alacsonyabb szintjére kerül, mert annak ellenére, hogy forrásait teljes tisztelettel és az elvárható tárgyilagossággal kezelte, az események belső szerkezetét, mozgatórugóit nem vizsgálta, az események eredeti sorrendjét csak a Velencében történtek esetében tudja garantálni, végül – és leginkább – pedig nem alkot narratív sort az eseményekből, nem cselekményesíti azokat. Ennek előfeltétele ugyanis bizonyos elemek kiemelése az összegyűjtött anyagból, eseményekből, amelyre Sanudo, mint láttuk, nem vállalkozott; a *Diarii* lapjain egyforma súllyal esnek latba hírek és álhírek, nyomtatványok és levelek, pletykák és követjelentések. Sanudo naplója tehát a történeti reprezentáció antinarratív formái közé sorolható, White fogalmai szerint évkönyvnek, legfeljebb naiv krónikának nevezhetjük. Ezek is lehetnek elfogadható alternatívái a történetírásnak, amely szükségszerűen egy államhoz kötődik, és amelyet valamilyen társadalmi rendszer mozgat. Sanudo pályafutásának kudarcát éppen a velencei államtól való kritikus távolságtartása magyarázza, pedig lett volna igénye a moralizálásra, erkölcsi értékközvetítésre, ez érezhető célkitűzéseiben és a velencei intézményrendszer hibáira rámutató megjegyzéseiben. De ezt a valamely államot ideálisnak tekintő erkölcsi alap nélkül nem tehette meg, így megrekedt az egyedül az idő múlása által mozgatott, évkönyvjellegű történeti reprezentáció szintjén, amely ugyanakkor az események univerzális, kultúrához nem kötött kommunikációját tette lehetővé. Tehát amikor Sanudo naplóját degradálóan adathalmaznak nevezik a kutatók, olyan szerkesztői eljárásokat kérnek számon rajta, amelyeknek esetleges eredményeiből csak fáradságos munkával hámozhatnák ki a *Diarii*-ban könnyen elérhető történeti tényeket.

Ezek ugyanis szinte primer forrásokként maradtak meg, gyakran államközi és a Velencei Köztársaságon belüli hivatalos levelezések és küldemények, a széles nyilvánosságnak szánt *avvisók* és magánlevelek formájában, amelyeket a velencei városi élet és a szájról szájra terjedő pletykák Sanudo-féle elbeszélése foglal keretbe. A befoglalt források vizsgálata során mégis kiemelt figyelemmel, filológiai akribiával kell eljárni, hiszen közvetett szövegváltozatokról van szó, amelyek eredményes értékelését olyan különleges helyzetek is nehezítik, mint például Sanudo veronai távolléte. Az ilyen időszakokban a naplóba jegyzett adatok forrásértékének pontos megítéléséhez a szerző életrajzában és lehetséges közties forrásainak ismerete elengedhetetlen. De a harminchét éven át tartó munka rutinszerűen felhalmozott anyagában is előfordul egy-egy szöveg több változata, amelyeket hasznos lehet összevetni, helyükre kell illeszteni részletekben

fennmaradt másolatokat, különbséget kell tenni kivonatos másolatok és a Sanudo-féle bővebb összefoglalások között, valamint nem szabad figyelmen kívül hagyni a dokumentumok egyszerű kivonatait és említéseit sem, amelyek alapvető fontosságú adatokat tartalmaznak és további lehetséges forrásokra mutathatnak rá.

A Sanudo-napló jelentőségét időben felismerte a magyar tudományos közösség is, és eredményesen használták fel történelem-, irodalom- és kultúratudományi kutatásokhoz. A *Diari*ban megőrzött források központi jelentőségét már Wenzel Gusztáv kiemelte a követek naplói, magyarországi főrangok jellemzése és az ország dolgainak állása szempontjából. A török hódítás időszakában különösen fontos a déli területvesztések nyomán követése, amelyet szintén hitelesen és részletesen meg lehet tenni. A releváns és hiteles adatok mellett a *Diarii* olyan történelmi slágertémákhoz is egyedi – bár minden valószínűség szerint téves – forrásokat nyújt, mint a legenda Dózsa György levágott fejének Szegedre küldéséről. Ez és a mohácsi ütközet kapcsán előkerült álhírek határozottan rámutatnak a *Diarii* reflektálatlan használatában rejlő veszélyekre, amelyek azonban kiküszöbölhetők a mű összetettségét, Sanudo munkamódszerét és a korszak kommunikációs szokásait szem előtt tartva.

Így pedig elveszettnek hitt forrásokat, részletesebb életrajzokat, megalapozottabb diplomáciatörténeti kutatásokat, a későközépkori hírforgalom pontosabb képét és számos további eredményt nyerhetünk a *Diarii* további kutatásával, ezt több esettanulmányban is bemutattam. Csulai Móré Fülöp diplomata és főpap velencei küldetéseit az eddigieknél kiterjedtebb forráskutatással sikerült alaposabban feltárni, sőt korábban egy küldetésnek tekintett 1508-as és 1509–1510. évi útjait szétválasztani. Az egyetlen hozzá kapcsolható, de kétes szerzőségű szöveg is bizonyosan neki tulajdonítható a Sanudo-bejegyzések fényében.

A mohácsi csatára vonatkozó források időben tágabb, 1526. szeptembere után keletkezett Sanudo-szövegekre és a kapcsolódó levéltári forrásokra is kiterjedő vizsgálatával sikerült az ütközetről alkotott narratívák mögötti információkról pontosabb képet kapni. A forrásfeltárás során sikerült Statileo János mohácsi tevékenységére is fényt deríteni. Ugyancsak a mohácsi csata kapcsán figyelhető meg a velencei pápai legátus működése és a híráramlásra tett befolyásolási kísérlete, aki az egyetlen velenceihez fogható diplomáciai hálózat – a pápai nunciások és legátusok rendszerének – részeként lavírozott a roppantul összetett és kiélezett politikai helyzetben.

A Mohácsot követő időszakról elmondható, hogy Barta Gábor rendkívül alapos munkával szinte az összes Sanudo-adatot feldolgozta munkásságában, ugyanakkor a *Diari*ba másolt Szapolyai-levelek néhány esetben az uralkodó itineráriumának pontosítását is lehetővé tették.

IV. A disszerens munkássága a témával kapcsolatban

- SZOVÁK Márton, ford. „A mohácsi csatára vonatkozó részletek Marin Sanudo naplójából”. In B. SZABÓ János és FARKAS Gábor Farkas, szerk. *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*, 26–28, 36–37, 39–40, 43, 46, 54–55, 57–58, 60–61, 65, 67–69, 71, 75, 86, 88, 97, 103–104, 107–108, 110, 114–115, 117, 120–126, 130, 138, 140, 142–148, 152, 155, 158, 160, 163–167, 173–174, 199–200, 216–218. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- SZEBELÉDI Zsolt, SZOVÁK Márton, ford. „I. Szulejmán levele Andrea Gritti velencei dózséhez. 1526. szeptember 5–6. [?]”. In B. SZABÓ, János és FARKAS, Gábor Farkas, szerk. *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*, 134–136. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- SZOVÁK Márton. „Újabb adatok Csulai Móré Fülöp diplomáciai pályájához”. In DOMOKOS György, W. SOMOGYI Judit és SZOVÁK Márton szerk. *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*, 197–215. Budapest: Balassi Kiadó, 2020.
- FARAGÓ Dávid, KASZA Péter és SZOVÁK Márton. „Pótlások a Brodarics-kiadáshoz”. *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények*, I (2021): 119–148.
- SZOVÁK Márton. „Szapolyai-levelek Marin Sanudo naplójában”. *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények*, I (2021): 149–197.
- SZOVÁK Márton. „Vendégoldalak. Mediális átvételek Marin Sanudo naplójában”. In *Közvetítők és közvetítés. A kulturális transzfer a hosszú reformáció kontextusában*, 39–53. Reciti Konferenciakötetek 12. Budapest: reciti, 2021.
- SZOVÁK Márton. „A mohácsi ütközet Statileo János szemével”. *Lymbus. Magyarástudományi forrásközlemények*, 2022, 191–198.
- SZOVÁK Márton. „Nuove fonti veneziane sulla battaglia di Mohács”. *Nuova Antologia Militare*, IV (2023): 7–39.